

Мамбетжанов Қ.Қ.,

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети «Иқтисодиёт» факультети
«Иқтисодиёт назарияси» кафедраси доценти,
иқтисод фанлари номзоди

ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ МИЛЛИЙ ҲИСОБЛАР ТИЗИМИГА ТАЪСИРИ

МАМБЕТЖАНОВ Қ.Қ. ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ МИЛЛИЙ ҲИСОБЛАР ТИЗИМИГА ТАЪСИРИ

Мақолада иқтисодиётни модернизация қилиш жараёнларининг миллий ҳисоблар тизимига таъсири, диверсификация даражалари ва иқтисодий ўсиш мезонлари таҳлил қилинган ҳамда шу асосда илмий таклиф ва амалий тавсиялар берилган.

Таянч иборалар: миллий ҳисоблар тизими (МҲТ), модернизация, диверсификация, МҲТ андозалари.

МАМБЕТЖАНОВ К.К. ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССОВ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ НА СИСТЕМЫ НАЦИОНАЛЬНЫХ СЧЕТОВ

В статье проанализированы влияние процессов модернизации экономики на систему национальных счетов, уровень диверсификации и критерии экономического роста, а также на основе этого разработаны научные предложения и практические рекомендации.

Ключевые слова: система национальных счетов (СНС), модернизация, диверсификация, стандарты СНС.

MAMBETJANOV K.K. IMPACT OF PROCESSES OF ECONOMIC MODERNIZATION TO THE SYSTEMS OF NATIONAL ACCOUNTS

There is provided in the article influence of the economy modernization processes to the system of national accounts. It is analysed the level of diversification and criteria of economic growth, as well on the basis of this research there are developed proposals and practical recommendations.

Keywords: system of national accounts (SNA), modernization, diversification, the SNA standards.

Мамлакатимизда иқтисодиётни модернизация қилиш ва диверсификациялаш жараёнларининг кучайиши амалиётда қўлланилиб келинаётган миллий ҳисоблар тизими (МҲТ)ни ҳалқаро андозаларга мослаштирган ҳолда такомиллаштиришни талаб қилади.

Бу хусусда, биринчи Президентимиз Ислом Каримов «Илмий асосланган, бозор иқтисодиётининг асосий тамойилларига жавоб берадиган, миллий ҳисоблар тизимини тузишни таъминлайдиган ҳамда халқаро статистика андозаларига мувофиқ бўлган ягона статистика методологияси ва кўрсаткичлар тизимини ишлаб чиқиб, татбиқ этиш асосий вазибалардан биридир»¹, деб таъкидлаган эди.

Шундай экан, иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификация қилиш жараёнларининг қай даражада амалга ошириляётганлигини ўрганиш, таҳлил қилиш ва муайян мезонларни ишлаб чиқиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Лекин аксарият ҳолатларда модернизация тушунчасига жуда тор маънода ёндашилади. Ваҳоланки, бу хусусда, биринчи Президентимиз Ислом Каримовнинг «Минг афсуски, биз модернизация деганда, кўпинча саноат тармоқларини модернизация қилишни тушунишга ўрганиб қолганмиз»², деган фикри ушбу тушунчанинг нақадар кенг қамровли эканлигидан далолат беради. Қолаверса, ҳозирги кунда республикаимизда иқтисодиётни модернизациялаш жараёнларининг ҳисоб-китоб қилиниши ва шу билан боғлиқ бўлган мезонларнинг ишлаб чиқилиши, уларнинг объектив иқтисодий қонунлар асосида ўзаро таъсирининг илмий тадқиқ

қилиниши энг долзарб муаммолардан бири саналади.

Миллий иқтисодиётнинг модернизация қилиниши унинг тармоқ ва соҳаларига бевосита таъсир қилади. Унинг таъсири қуйидаги йўналишларда амалга ошиши мумкин:

1. Модернизациялаш туфайли иқтисодиётда мутлақо янги ишлаб чиқариш ёки тармоқнинг пайдо бўлиши.

2. Саноат тармоқларида диверсификациянинг кучайиши.

3. Саноат тармоқларининг техник ва технологик жиҳатдан қайта қуролланиши.

4. Тармоқ ишлаб чиқаришига янги замонавий техника ва технологияларни жорий этиш ҳисобига ундаги ишлаб чиқариш қувватларининг кенгайиши.

5. Тармоқ ёки соҳа ишлаб чиқаришининг техник жиҳатдан такомиллаштирилиши натижасида ундаги меҳнат сиғимининг қисқариши.

6. Тармоқ ишлаб чиқаришида умуман янги йўналиш ва мазмундаги технологияларнинг пайдо бўлиши натижасида эски ишлаб чиқаришнинг қисқариши ёки умуман барҳам топиши ва ҳ.к.

Модернизация жараёни нафақат иқтисодиёт, давлат қурилиши ва бошқаруви, суд-ҳуқуқ тизими, оммавий ахборот воситалари, ташқи сиёсат соҳаларига, балки миллий ҳисоблар тизимига ҳам бевосита алоқадор ҳисобланади. Чунки модернизация жараёнлари турли шароитларда миллий ҳисоблар тизимига (МҲТ) турлича таъсир қилиши мумкин. Уларнинг ўзаро таъсирини 1-жадвал орқали ифодалаш мумкин.

1-жадвал маълумотларидан кўринадики, иқтисодиётни модернизациялаш жараёнлари МҲТни такомиллаштиришни ҳозирги

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 24 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлигини қайта ташкил этиш тўғрисида»ги ПФ-3183-сон фармони. // «Халқ сўзи» газетаси, 2002 йил 26 декабрь.

² Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. – Т.: «Ўзбекистон», 2011. -16-б.

1-жадвал. Иқтисодиётни модернизациялаш жараёнларининг МҲТга таъсири¹

Модернизациялаш натижасидаги ўзгаришлар	Ўзгаришларнинг МҲТга таъсири
Иқтисодиётда мутлақо янги ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) ёки тармоқнинг пайдо бўлиши	МҲТнинг негизи бўлган иқтисодий фаолият турларини таснифлаш (ОКЭД)нинг янги андозасини яратишга зарурият туғдиради
Иқтисодиётнинг тармоқ ва соҳаларида товар ва хизматлар диверсификациясининг кучайиши	МҲТ тамойиллари асосида диверсификациялашув даражасини ҳисоблашни тақозо қилади
Саноат тармоқларининг асосий капитал учун инвестиция киритиши ва техник-технологик жиҳатдан қайта қуролланиши	Иқтисодиётнинг барча тармоқ ва соҳаларида жалб қилинган техника ва технологияларнинг янгиланиш коэффициентларини ҳисоблаш жараёнларини такомиллаштиришни талаб қилади
Янги тармоқларнинг пайдо бўлиши ҳисобига эски ишлаб чиқаришнинг қисқариши ёки умуман барҳам топиши	МҲТнинг негизи бўлган тармоқлараро баланс жадвалининг таркибий қисмларини қайта ишлашни талаб қилади

куннинг энг долзарб масалаларидан бирига айлантириб қўймоқда.

Иқтисодиётни модернизациялаш жараёнлари саноат тармоқларида диверсификациянинг кучайишига олиб келади. Фикри-мизча, мамлакатимизда диверсификация даражасини ҳисоблаш ишларини амалиётга киритиш иқтисодий ҳодиса ва жараёнларнинг ўзгариш тенденцияларини ўрганишда, саноатнинг тармоқ ва соҳалари ўртасидаги мутаносиблик ҳамда мувозанатликни таҳлил қилишда, истиқболдаги вазифаларни белгилашда жуда катта аҳамиятга эга. Шунинг учун диверсификация даражасини бир қатор кўрсаткичлар тизими орқали ҳар томонлама баҳолаш мақсадга мувофиқдир. Ушбу кўрсаткичлар тизими қуйидагилардан иборат:

1. ЯИМ таркибида қўшилган қиймат улушини ифодаловчи кўрсаткич. Ушбу кўрсаткич яхлит иқтисодиёт ва унинг тармоқларида яратилган қўшилган қийматнинг ЯИМга нисбати орқали аниқланади:

$$К.Қ.у = (\sum ҚҚ / ЯИМ) * 100 \quad (1)^2$$

Бу ерда: К.Қ.у – ялпи маҳсулот таркибида қўшилган қиймат улуши;

¹ Ушбу жадвал муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

² Ушбу формула муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

$\sum ҚҚ$ – тармоқлар бўйича қўшилган қийматлар йиғиндиси;

ЯИМ – ялпи ички маҳсулот.

ЯИМ таркибида қўшилган қийматнинг улуши қанчалик юқори бўлса, модернизация даражаси ҳам шунчалик юқори бўлади ёки аксинча.

Бу хусусда Ислом Каримовнинг «Ҳисоб-китоблар шуни кўрсатмоқдаки, юқори қўшимча қийматга эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш натижасида 2030 йилда, янги турдаги товарлар тайёрлашни ўзлаштириш асосида нефть-газ-кимё соҳасида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 3,2 баробар, рангли металл маҳсулотлари 2,2 марта, қора металлдан тайёрланадиган буюмлар 2,3 карра, кимё саноати маҳсулотлари, жумладан, минерал ўғитлар 3,2 баробар кўпайиши мумкин. Замонавий технологиялар асосида пахта толасини ва мева-сабзавот маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш ташқи ва ички бозорда талаб юқори бўлган тайёр, экологик тоза тўқимачилик ва енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2030 йилда 5,6 марта, мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш ҳажмини эса 5,7 карра ошириш имконини беради», деган фикрлари мамлакатимизда модернизациялаш жараёнларининг

қанчалик даражада жадаллик билан олиб борилаётганлигининг яққол далилидир¹.

Саноат тармоқларидаги диверсификациялашув даражасининг маълум мезонлар асосида баҳоланиши истиқболдаги вазифаларни белгилаб олишда муҳим аҳамиятга эга. Унинг даражасини қуйидаги мезонлар асосида гуруҳларга бўлиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- диверсификациянинг паст даражаси (20 фоиздан паст);
- диверсификациянинг мўътадил даражаси (20 фоиздан 50 фоизгача);
- диверсификациянинг ўртача даражаси (50 фоиздан 60 фоизгача);
- диверсификациянинг юқори даражаси (60 фоиздан юқори).

2. Диверсификация даражасининг кейинги кўрсаткичи – ЯИМ таркибида янги турдаги товар ва хизматларнинг улушидир. Янги турдаги товар ва хизматлар корхоналар томонидан илгари ишлаб чиқарилмаган, модернизациялаш натижасида яратилган маҳсулотлардир.

ЯИМ таркибида янги турдаги товар ва хизматларнинг улуши қуйидаги формула орқали ҳисобланади:

$$ЯТХУ = (ЯТХҚ/ЯИМ)*100 \quad (2)^2$$

Бу ерда: ЯТХУ – ЯИМ таркибида янги турдаги товар ва хизматларнинг улуши; ЯТХҚ –

¹ Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодийтимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. / Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 16 январь.

² Ушбу формула муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

янги турдаги маҳсулот қиймати; ЯИМ – ялпи ички маҳсулот.

ЯИМ таркибида янги турдаги товар ва хизматларнинг улуши уларнинг даражаси бўйича қуйидаги мезонлар асосида гуруҳланиши мақсадга мувофиқдир:

- паст даража (15 фоиздан паст);
- мўътадил даража (15 фоиздан 20 фоизгача);
- ўртача даража (20 фоиздан 30 фоизгача);
- юқори даража (30 фоиздан юқори).

Иқтисодийни модернизациялаш жараёнлари натижасида саноат тармоқларининг асосий капитал учун инвестиция киритиши ва техник-технологик жиҳатдан қайта қуролланиши янада жадаллашади.

Корхоналарни техник-технологик жиҳатдан қайта қуроллантириш ва модернизациялашга киритилган инвестициялар даражаси қуйидаги мезонлар асосида гуруҳларга бўлинади:

- паст даража (4 фоиздан паст);
- мўътадил даража (4 фоиздан 10 фоизгача);
- ўртача даража (10 фоиздан 15 фоизгача);
- юқори даража (15 фоиздан юқори).

Шу ўринда, таъкидлаш жоизки, мамлакатимиз иқтисодийтини таркибий ўзгартириш, тармоқларни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашга доир лойиҳаларни амалга ошириш учун инвестицияларни жалб қилиш борасида бажарилаётган ишлар алоҳида эътиборга лойиқ.

2015 йилда ана шу мақсадларга барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан 15 миллиард 800 миллион АҚШ доллари миқдорида инвестициялар жалб этилди ва ўзлаштирилди. Бу 2014 йилга нисбатан 9,5 фоиз кўп демакдир. Жами инвестицияларнинг 3 миллиард 300 миллион доллардан зиёди ёки 21 фоиздан ортиғи хорижий ин-

вестициялар бўлиб, шунинг 73 фоизи тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларидир. Инвестицияларнинг 67,1 фоизи янги ишлаб чиқариш қувватларини барпо этишга йўналтирилди. Бу эса 2015 йилда умумий қиймати 7 миллиард 400 миллион доллар бўлган 158 та йирик ишлаб чиқариш объекти қурилишини яқунлаш ва фойдаланишга топшириш имконини берди. Масалан, Тошкент иссиқлик электр станциясида 370 мегаватт қувватга эга бўлган буғ-газ қурилмаси барпо этилди, Чорвоқ ГЭСи гидрогенераторлари модернизация қилинди, Қўнғирот сода заводида кальцийлаштирилган сода ишлаб чиқариш кенгайтирилди, «Самарқандкимё» акциядорлик жамиятида 240 минг тонна қувватга эга бўлган мураккаб таркибли янги ўғитлар ишлаб чиқариш корхонаси ишга туширилди. Шунингдек, «Мотор заводи» акциядорлик жамиятининг фаолият кўрсатмаётган ишлаб чиқариш майдонларида трактор тиркамалари, жумладан, катта ҳажмли тиркамалар, маиший техника учун таркибий қисмлар ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқариш ташкил этилди.

Ана шундай муҳим объектлар ҳақида гапирганда, жанубий корейлик инвестор ва мутахассислар билан ҳамкорликда Сурғилкони негизида барпо этилган Устюрт газкимё мажмуасини алоҳида таъкидлаб ўтиш мумкин. Умумий қиймати 4 миллиард доллардан ошадиган ушбу мажмуа дунёдаги энг замонавий, юқори технологиялар асосида ишлайдиган йирик корхоналардан бири бўлди. Мажмуанинг ишга туширилиши йилига 83 минг тонна ноёб полипропилен маҳсулотини ишлаб чиқариш имконини беради. Ҳолбуки, бу маҳсулот илгари мамлакатимизга четдан, катта валюта ҳисобига олиб келинар эди. Айни вақтда мазкур корхона полиэтилен ишлаб чиқариш ҳажмини 3,1 баробар кўпайтириш, мингдан зиёд юқори малакали мутахассисларни иш

билан таъминлаш учун имконият яратиши билан улкан аҳамиятга эгадир¹.

Бундан кўринадики, бугунги кунда жаҳон иқтисодиётида беқарорлик ҳукм сураётган бир шароитда Ўзбекистон улкан хорижий инвестициялар йўналтирилаётган мамлакатлар гуруҳидан жой олмоқда. Бунда, албатта, мамлакатимизда олиб борилаётган стратегик мақсадларни кўзлаган инвестицион дастурлар ва таркибий ўзгаришларни изчил амалга оширишда қулай инвестиция муҳитининг яратилгани асосий омил бўлмоқда. Бу ҳукуматимиз томонидан мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётни диверсификация қилиш жараёнининг тўғри ва аниқ олиб борилаётгани натижа-сидир.

ЯИМ реал ҳажмининг ўсиши миллий иқтисодиётнинг ривожланишини умумлаштирган ҳолда акс эттирувчи, аҳолининг ўсиши ва ўзгариб бораётган эҳтиёжлари, турмуш сифатини яхшилаш қобилиятини ифодаловчи муҳим макроиқтисодий кўрсаткич ҳисобланади. Шунинг учун иқтисодий ўсишни унинг мезонлари бўйича турларга ажратиб ўрганиш муҳим аҳамиятга эга.

Мамлакатимизда иқтисодий ўсиш мезонларини аниқлаш бўйича қатор тадбирлар ишлаб чиқилди². Унга кўра, иқтисодий ўсишни унинг мезонлари бўйича қуйидаги турларга бўлиш мумкин:

¹ Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. / Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 16 январь.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 7 январдаги «2011-2015 йилларда Ўзбекистонда иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш чоралари тўғрисида»ги ПП-1464 сон қарори.

2-жадвал. Иқтисодийнинг асосий тармоқларидаги ўсиш суръатлари (фоизда)¹

Кўрсаткичлар	Йиллар			
	2000	2005	2010	2015
ЯИМ	103,8	107,0	109,0	108,0
Саноат маҳсулоти	105,9	107,3	108,3	108,0
Қишлоқ хўжалиги	103,1	106,2	106,8	107,0
Чакана савдо айланмаси	107,6	105,1	114,7	115,0
Хизмат кўрсатиш	115,7	116,3	113,4	110,8

1. Секинлашган иқтисодий ўсиш (2 фоиздан паст).

2. Мўътадил иқтисодий ўсиш (2-4 фоиз).

3. Ўртача иқтисодий ўсиш (4-6 фоиз).

4. Барқарор иқтисодий ўсиш (6 фоиздан юқори).

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда 2005 йилдан кейинги даврларда барқарор иқтисодий ўсишга эришилмоқда.

2-жадвал маълумотларидан кўринадики, Ўзбекистоннинг иқтисодий тараққиётини 2000 йилдан кейинги даврларда иккита босқичга бўлиш мумкин: биринчи босқич – 2000-2004 йиллардаги ўртача иқтисодий ўсишга (ЯИМ 4-4,5 фоиз) эришилган давр;

иккинчи босқич – 2005 йилдан кейинги барқарор иқтисодий ўсиш даври (камида 7 фоиз). Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида республикаимизда бундай ижобий натижаларнинг қўлга киритилиши пухта ўйланган, экспортга йўналтирилган ташқи иқтисодий сиёсатнинг тўғри олиб борилиши, иқтисодийнинг реал сектори тармоқларида чуқур таркибий ўзгаришларнинг изчиллигини таъминлаётган, ҳар томонлама қулай бўлган инвестицион муҳитнинг яратилиши, оқилona бюджет-солиқ сиёсати каби қатор чора-тадбирларнинг амалга оширилиши натижасидир.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 24 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси Макроиқтисодий ва статистика вазирлигини қайта ташкил этиш тўғрисида»ги ПФ-3183-сон фармони. // «Халқ сўзи» газетаси, 2002 йил 26 декабрь.

2. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодийимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. / Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 16 январь.

3. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. – Т.: «Ўзбекистон», 2011. -16-б.

¹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.